

İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku

International Human Rights Law as a Mechanism for Coping with Climate Change

Cüneyt YÜKSEL¹

¹Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İstanbul, Türkiye

ORCID: C.Y. 0000-0001-8580-6967

ÖZ

İklim değişikliğinin olumsuz etkileri her geçen gün kendini daha fazla hissettirmektedir. Üstelik mevcut durumun devam etmesi halinde bu olumsuz etkilerin daha da artacağından endişe edilmektedir. Küresel bir sorun olan iklim değişikliğinin barındırdığı bu risklerin insan hakları açısından önemli sonuçları olacağı aşikardır. Bu çerçevede, özellikle son yıllarda, iklim değişikliği ve bu tehditle mücadelede alınan yahut alınması gereken önlemlerin insan hakları odaklı bir yaklaşımla değerlendirildiği görülmektedir. Gerçekten de uluslararası hukukun insan haklarının korunması bağlamında oluşturduğu mekanizmaların etkin kullanımı iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının en aza indirgenmesinde önemli rol oynaması beklenebilir. Lakin iklim değişikliği ve insan hakları arasındaki etkileşimin kendine özgü niteliği çözümlenmesi gereken bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada milletlerarası hukukun karşılaştığı bu yeni mücadele sırasıyla Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları ile Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi ve Birleşmiş Milletler nezdinde yürütülen politika yapım süreçleri ışığında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan hakları, iklim değişikliği, uluslararası hukuk, Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler

ABSTRACT

The negative impacts of climate change emerge more intensely with each day. Moreover, the fear is that these negative effects will further increase if the current situation continues as is. The risks brought about by global climate change will obviously have important consequences on human rights. In this context, climate change and the measures that are or will be taken for coping with this threat are seen to have been evaluated within a human rights-oriented approach, especially in recent years. Indeed, the effective use of mechanisms established by international law for the purpose of protecting human rights can be anticipated to play an important role in minimizing the negative impacts of climate change. However, the unique nature of the relationship between climate change and human rights brings with it some debates that need to be resolved. This article concerns itself with the approach adopted in this new challenge encountered by international law through an analysis of the developments observed through the jurisprudence of the European Court of Human Rights, the policy-making processes of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, the Committee of Ministers of the Council of Europe, and the United Nations.

Keywords: Human rights, climate change, international law, Council of Europe, United Nations

Submitted: 07.09.2022 • Revision Requested: 25.09.2022 • Last Revision Received: 08.10.2022 • Accepted: 08.10.2022 • Published Online: 15.11.2022

Corresponding author: Cüneyt Yüksel, E-mail: cuneyt.yuksel@istanbul.edu.tr

Citation: Yüksel C, 'İklim Değişikliğiyle Mücadelede Bir Araç Olarak Uluslararası İnsan Hakları Hukuku' (2022) 10(2) Ceza Hukuku ve Kriminoloji Dergisi-Journal of Penal Law and Criminology, 339.
<https://doi.org/10.26650/JPLC2022-1171800>

EXTENDED ABSTRACT

Climate change emerges as a global problem directly affecting daily life, and its negative consequences will inevitably result in a deterioration of human rights. This reality has led to many attempts that rely on the current human rights mechanisms for coping with the climate crisis, and the relationship between climate change and human rights is becoming more intense with each passing day. Indeed, such mechanisms require states not only to refrain from violating human rights but also to protect these rights by fulfilling their positive obligations. This tripartite research aims to analyze how the relevant international institutions observe the link between climate change and human rights.

The first part of this article draws a general outline of climate change from a human rights-oriented perspective. Climate change is actually expected to worsen the enjoyment of various human rights such as the rights to life, to property, to health, and to food. Human rights lawyers argue that states have certain positive obligations such as taking the necessary measures to adapt to the consequences of climate change in addition to refraining from actions that may increase the effects of climate change. Even though confirming this idea is possible at first glance, this progressive approach still has much to enlighten. Balancing competing rights is also a matter that needs to be resolved, because taking preventive measures against climate change in order to protect human rights on its own may also imply limitations on certain human rights. Moreover, due to climate change being a problem without boundaries, the question of how to allocate responsibility for these measures in order to promote human rights also requires attention.

The second part of this article focuses on the responses the European Council has shown toward climate change's actual and potential negative consequences regarding human rights. In this context, the article examines the respective approaches of the European Court of Human Rights (ECHR), the Parliamentary Assembly of the Council of Europe, and the Committee of Ministers of the Council of Europe toward this matter. While the ECHR has made no decisions about the issue yet in terms of applications, it does have jurisprudence that might also be relevant in terms of climate change as well. Although the European Convention on Human Rights has no specific article able to be directly linked to climate change, the Court can still act on the matter in cases involving a significant provable disadvantage regarding rights protected by the Convention, such as the right to life or the right to respect for private and family life, home, and correspondence. In addition, policy-making proposals are seen at the parliamentary level, with such initiatives becoming more likely to succeed when considering the fact that public awareness about climate change-related threats is rising.

The third part of this article questions the role of the United Nations (UN) in regard to minimizing the negative effects human-induced global warming has on human rights. The UN has already introduced certain international legal instruments that directly focus on climate change. The UN Framework Convention on Climate Change is a general guide that states the principles for preventing and minimizing the negative consequences of climate change. Additionally, the Twin Covenants (i.e., the UN International Covenant on Civil and Political Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) impose obligations on states to improve the rights and well-being of the individuals in their jurisdiction. In light of such international norms, this section summarizes the means and methods for protecting human rights against climate-related risk and how these are implemented by treaty monitoring organs such as the Human Rights Committee and the UN Human Rights Council.

Giriş

İklim değişikliği, günümüzde küresel anlamda etki doğuran ve günlük hayatı doğrudan etkileyen bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki insan kaynaklı iklim değişikliğinin ileride yaratması olası olumsuz sonuçların ciddiyeti ve bu sorunların en aza indirgenmesi amacıyla atılması gereken adımlarda karşılaşılan güçlük sebebiyle meselenin “iklim krizi”¹ olarak adlandırıldığına da tanık olunmaktadır. Şüphesiz bu durum insan hakları açısından da pek çok riski barındırmaktadır.

Birleşmiş Milletler (“BM”) İnsan Hakları Yüksek Komiseri, iklim değişikliğini “insan hakları için gelmiş geçmiş en büyük tehdit” olarak tanımlamıştır.² Gerçekten de iklim değişikliği ile insan haklarının yakın ilişkisi son yıllarda varlığını daha da çok hissettirmeye başlamıştır.³ Nitekim iklim değişikliğinin sonuçlarının bireylerin insan hakları açısından çeşitli tehditler oluşturması öngörülmektedir.⁴ Bu kapsamda örneğin iklim değişikliğinin, dünyanın belirli kısımlarını yaşanamaz hale getirerek olağan yaşam biçimlerinin bozulmasına yol açması ve böylelikle yaşam, özel hayata ve aile hayatına saygı ve mülkiyet hakları gibi pek çok temel hak üzerinde ciddi olumsuz sonuçlara yol açması beklenmektedir.⁵

İlk bakışta, devletlerin insan haklarının korunması yükümlülüğü çerçevesinde, iklim değişikliğinin bu yöndeki etkilerinin artmasına yol açabilecek eylemlerden kaçınmasının yanı sıra iklim değişikliğinin sonuçlarına uyum sağlamaya yönelik gerekli önlemleri alma gibi pozitif yükümlülüklerinin de bulunduğu söylenebilir.⁶ İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarıyla mücadele kapsamındaki son girişimlerin uluslararası hukuka kazandırdığı Paris Anlaşması’nın başlangıç hükümlerinde antlaşmaya taraf olan devletler açısından öngörülen “iklim değişikliğinin ele alınması için eyleme geçerken insan hakları, sağlık hakkı, yerli halklar, yerel topluluklar, göçmenler, çocuklar, engelli

1 Cambridge Dictionary, <<https://dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/climate-crisis>> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022.

2 ‘Climate crisis is greatest ever threat to human rights, UN warns’ (*UN News*, 10 Eylül 2019) <https://news.un.org/en/story/2021/10/1104352> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022.

3 Jacqueline Peel ve Hari M. Osofsky ‘A Rights Turn in Climate Change Litigation’ (2018) 7(1) *Transnational Environmental Law* 37, 42-43.

4 Simon Caney ‘Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds’ in Stephen M. Gardiner, Simon Caney, Dale Jamieson and Henry Shue (eds) *Climate Ethics: Essential Readings* (Cambridge University Press, 2010) 166.

5 The Office of the High Commissioner for Human Rights ‘Understanding Human Rights and Climate Change’ (Submission to the 21st Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change) 13 <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/ClimateChange/COP21.pdf>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

6 Benoit Mayer, *The International Law on Climate Change* (Cambridge University Press, 2018) 77.

bireyler ve hassas durumdaki kişilerin hakları ve kalkınma hakkının yanı sıra toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların güçlendirilmesi ve kuşaklar arası adalet konularına yönelik sorumluluklarına saygı göstermeleri, bunları teşvik etmeleri ve dikkate almaları” 7 beklentileri de bu yaklaşımı doğrular niteliktedir. İklim değişikliğiyle mücadelenin insan hakları açısından gündeme getirebileceği bir diğer tartışma konusu ise alınan önlemlerin insan hakları üzerinde yaratabileceği olası sınırlamalar açısından çatışan haklar arasında dengenin nasıl korunacağıdır.⁸

İklim değişikliğinin insan hakları için bir tehdit oluşturduğu yaygın olarak kabul edilse dahi, insan hakları hukuku, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini hafifletmek için ancak son zamanlarda belirgin bir rol oynamaya başlamıştır. Bu çalışmada iklim değişikliğinin ele alınması için insan hakları hukukunun uluslararası ve uluslararası düzeyde bir araç olarak nasıl kullanıldığına dair genel bir değerlendirme sağlanması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede öncelikle ilk bölümde, iklim değişikliği ve insan hakları hukuku arasındaki ilişki detaylı bir şekilde irdelenecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (“AİHM” veya “Mahkeme”) içtihatlarına ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin (“AİHS” veya “Sözleşme”) iklim değişikliğini ele alma kabiliyetini arttırmak için Avrupa Konseyi’nin diğer kurumları tarafından yapılan çalışmalara yer verilecektir. Zira iklim değişikliği kapsamında karşılaşılan insan haklarına ilişkin hususların AİHM’nin mevcut içtihatları ışığında yorumlanması geleceğe yönelik daha belirli çıkarımlarda bulunmayı sağlayabilecektir. Ne de olsa AİHS, insan haklarının korunmasında en kapsamlı güvenceleri sağlayan hukuk kurumlarından biridir. Şüphesiz AİHM hak ve özgürlüklerin korunması açısından içtihatlarıyla geliştirdiği tekniklerle, bu hak ve özgürlüklerin uygulamasında sadece bölgesel değil aynı zamanda uluslararası anlamda etki doğurabilme potansiyeline sahip bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde, BM sistemi içerisinde iklim değişikliğinin ele alınması konusunda insan hakları hukukunun rolünü güçlendiren son gelişmeler değerlendirilecektir. Zira hemen hemen dünyadaki bütün devletlerin taraf olduğu BM uluslararası hukuk anlamında büyük etki doğurabilecek pek çok yetkiyle donatılmıştır. BM daha önce bu yetkilerin bir kısmını BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin (“Çerçeve Sözleşme”) hazırlanması ve takip eden süreçte kullanmıştır. Dolayısıyla iklim

7 Paris Agreement (adopted 12 December 2015, entered into force 4 November 2016), preamble recital 12.

8 Mayer (n 6) 77.

değişikliğinin insan hakları açısından yarattığı risklerin ele alınmasında da BM organları önemli bir alternatif teşkil etmektedir. Çalışmada bu kapsamda özellikle BM denetim organları ve İnsan Hakları Konseyi bünyesinde yaşanan gelişmeler incelenmektedir.

I. İklim Değişikliği ve İnsan Hakları Hukuku Arasındaki İlişki

İklim değişikliğinin doğrudan etkileri esasen doğal çevre üzerinde görülüyor olsa da iklim değişikliğinin insanlar üzerinde de ciddi etkileri bulunduğu aşikardır. Deniz seviyesinin yükselmesi, yüksek sıcaklıklar ve beklenmeyen hava olayları insanların geçim kaynaklarını ve gelirlerini etkilemekte, sağlık problemlerine yol açmakta, hatta bazı coğrafi bölgeleri yaşanamaz hale getirme riski taşımaktadır.⁹ Bu risklerin bir kısmının gelecekte yaşanması beklenmekle birlikte, bu tehditlerin kaçınılmazlığını vurgulayan aktivistlerin hem ulusal hem de uluslararası mahkemeler önünde ileri sürdükleri talepler ile iklim değişikliğinin olumsuz etkileri ele alınırken insan hakları odaklı bir yaklaşımın benimsenmesinin son yıllarda yaygınlaştığı görülmektedir.¹⁰

Gerçekten de insan hakları hukuku, bireylerin ve grupların mahkemeler nezdinde devletlere karşı başvuruda bulunmasını sağlayarak ve ihlal durumlarında etkili çözümler sunarak iklim değişikliğine karşı olan mücadelede etkili bir araç olabilir.¹¹ Zira Paris Anlaşması gibi uluslararası çevre hukukuna dair antlaşmalar, bir bireyin veya grubun mahkeme nezdinde başvuruda bulunabileceği bir mekanizma sağlamamaktadır. İnsan hakları hukuku çerçevesinde iklim değişikliğini değerlendirmenin başlıca stratejik faydalarından bir tanesi de böyle bir denetim aracının eksikliğinin giderilmesidir. Böylelikle bireylere ve gruplara, Paris Anlaşması gibi uluslararası çevre antlaşmaları kapsamında sahip olamayacakları, seslerini duyurabilecekleri bir forum sağlanabilecektir.¹² Bununla birlikte, insan hakları hukuku paradigması kapsamında iklim değişikliğinin değerlendirilmesi ile ilgili çeşitli zorluklar da bulunmaktadır.

9 Stephen Humphreys, 'Introduction: Human Rights and Climate Change' in Stephen Humphreys, (ed), *Human Rights and Climate Change* (Cambridge University Press, 2009) 1, 1; Timo Koivurova, Sebastien Duyck, Leena Heinamaki, 'Climate Change and Human Rights in Erkki J. Hollo, Kati Kulovesi, Michael Mehling (eds) *Climate Change and the Law* (Springer, 2013) 287, 288-89.

10 Christian Roschmann, 'Climate Change and Human Rights' in Oliver C. Ruppel, Christian Roschmann, Katharina Ruppel-Schlichting (eds), *Climate Change: International Law and Global Governance: Volume I: Legal Responses and Global Responsibility* (Nomos Verlagsgesellschaft mbH 2013) 203, 219-220; Benoit Mayer, 'Climate Change Mitigation as an Obligations under Human Rights Treaties?' (2021) 115(3) *American Journal of International Law* 409, 410; Peel and Osofsky (n 3) 37.

11 Louis J. Kotze, 'Human rights and the environment in the Anthropocene' (2014) 1 (3) *The Anthropocene Review* 252, 261-62; Smita Narula, 'Human Rights and Climate Change' in Karl S. Coplan, Shelby D. Green et al (eds), *Climate Change Law: An Introduction* (Edward Elgar Publishing 2021) 135, 165-66.

12 Mayer (n 10) 421.

Karşılaşılan ilk engel, insan hakları sözleşmelerinin bireylere ve gruplara uluslararası mahkemelerde dava açmalarına izin vermesine rağmen, başvuru sahiplerinin başvuru hakkına sahip olduklarını ispatlamalarının genellikle zor olmasıdır. Bunun nedeni başvuru sahiplerinin bir insan hakkı ihlalinin mağduru olduklarını ve bu ihalden “doğrudan ve ciddi bir şekilde etkilendiklerini” göstermeleri gerekliliğidir.¹³ Başvuru sahiplerinin bir bütün olarak toplumun karşılaştığı olumsuz durumlardan yola çıkarak doğrudan ve ciddi bir şekilde etkilendiklerini gösteren somut deliller sunamaması durumunda, başvuru kabul edilemez bulunabilecektir. AİHM henüz iklim değişikliği bağlamında Sözleşme’nin ihlal edildiğini iddia eden herhangi bir başvuruyu karara bağlamamış ve dolayısıyla kabul edilebilirlik meselesini henüz ele almamıştır. Bununla birlikte, konunun ele alınması beklenen başvurular mevcuttur.

Bir diğer zorluk ise sorumluluğun tespitidir. Uluslararası ve bölgesel insan hakları metinlerinde belirtildiği üzere, bir devlet ancak üzerinde yargı yetkisine sahip olduğu bir bireyin haklarının ihlalinin sorumlu tutulabilir. İklim değişikliği bağlamında, zararlı ilgili bir devletin sorumluluğunun doğmasına ilişkin çok sayıda yetki sorunu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, her bir devletin iklim değişikliğine farklı düzeylerde sebep olmasına rağmen, iklim değişikliğinin etkilerinin görülmesine neden olan sera gazı salımına devletlerin etkisinin kümülatif olmasıdır. Bu durum iklim değişikliğinin etkilerinin görülmesine birçok devletin sebep olması nedeniyle belirli bir devletle zarar arasında ilişki kurmanın zor olacağı anlamına gelmektedir.¹⁴ Başvuru konusu davranışın birkaç devlete atfedilebilir olduğu durumlarda, bir devletin iklim değişikliğinin doğurduğu zararlardan sorumlu tutulup tutulamayacağı meselesi bu açıdan çözümlenmesi gereken ilk tartışmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca, insan hakları hukuku kapsamında sınır ötesi yargı yetkisi de çözümlenmesi gereken bir diğer husustur. İklim değişikliklerinin etkileri ülke sınırlarını aştığı için başvuru sahipleri, bir devletin sera gazı salımının o devletin sınırları dışında etkilere sebep olması durumunda, bu devleti sera gazı salımından sorumlu tutmak isteyebilirler. Bununla birlikte, uluslararası hukuk ve özellikle de insan hakları hukuku kapsamında yargı yetkisi kural olarak ülkesel yargı yetkisi ile sınırlı olduğundan sınır ötesi zararı

13 *Cordella v. Italy* ([GC], no. 54414/13, 24 January 2019) paras. 100-109.

14 Vincent Bellinkx et al, ‘Addressing Climate Change through International Human Rights Law: From (Extra) Territoriality to Common Concern of Humankind’ (2021) 10 *Transnational Environmental Law* 1, 8; Jenny Sandvig, Peter Dawson and Marit Tjelmeland, ‘Can the ECHR Encompass the Transnational and Intertemporal Dimensions of Climate Harm?’ *EJIL: Talk!* (23 June 2021) <<https://www.ejiltalk.org/can-the-echr-encompass-the-transnational-and-intertemporal-dimensions-of-climate-harm/>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

kapsamamaktadır.¹⁵ Devletlerin kendi sınır ötesinde gerçekleşse dahi yetki alanları içerisinde gerçekleşen insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulabileceği kabul edilmektedir.¹⁶ Lakin bu durumda dahi devlet açısından sorumluluk ilişkisinin kurulması genellikle o devletin başka bir devlet dahilindeki kişiler veya topraklar üzerinde “etkili kontrol” uyguladığını göstermeyi gerektirmektedir.¹⁷ Bu yaklaşım teoride bir devletin sera gazı salımının sınır ötesi etkilerinden insan hakları çerçevesinde sorumlu tutulmasını zorlaştırabilecektir.

Bununla birlikte, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi tarafından verilen “Çevre ve İnsan Hakları Tavsiye Görüşü”ne bakıldığında, Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi’nin sınır aşan çevresel zarar bağlamında “etkili kontrol” testine ilişkin daha farklı bir yaklaşım benimsediği görülmüştür.¹⁸ Mahkeme şu tespitlerde bulunmuştur:

“Sınır aşan zararlarla ilgili olarak, kendi topraklarında meydana gelen olay ile toprakları dışındaki kişilerin insan haklarının etkilenmesi arasında bir nedensellik bağı bulunuyorsa, bu kişiler menşe devletin yargı yetkisi altındadır. Zarara ve bunun sonucunda insan haklarının ihlaline neden olan faaliyetler üzerinde menşe devletin etkili bir kontrole sahip olduğu durumlarda, menşe devletin yargı yetkisi doğmaktadır.”¹⁹

Amerikalılar Arası İnsan Hakları Mahkemesi tarafından yapılan bu tespitte önemli olan, zarardan etkilenen kişiler veya topraklar yerine, devletin zarara neden olan faaliyet üzerinde etkili kontrole sahip olduğu durumlarda sorumlu olabileceğidir. Bu ise, AİHM’nin mevcut içtihadından nispeten farklıdır.²⁰ Yine de iklim değişikliği çerçevesinde AİHM tarafından da benzer bir yaklaşım benimsenip benimsenmeyeceği mevcut başvuruların karara bağlanması yahut konuya ilişkin bir tavsiye görüşü verilmesi halinde netleşecektir.

15 Ottavio Quirico, Jürgen Bröhmer and Marcel Szabo, ‘States, Climate Change and Tripartite Human Rights: The Missing Link’ in Ottavio Quirico and Mouloud Boumghar (eds) *Climate Change and Human Rights: An International and Comparative Law Perspective* (Routledge, 2016) 7, 23-24; Humphreys, ‘(n 9) 5-6.

16 *Al Skeini and Others v. United Kingdom* (no. 55721/07, 7 July 2011). *Loizidou v. Turkey* (no. 15318/89, 23 March 1995) para. 62

17 *Ibid* paras. 130–42.

18 IACtHR, “Environment and Human Rights (State Obligations in Relation to the Environment in the Context of the Protection and Guarantee of the Rights to Life and to Personal Integrity – Interpretation and Scope of Articles 4(1) and 5(1) of the American Convention on Human Rights)” (Advisory Opinion, no. OC-23/18, ser. A no. 23, 15 November 2017) <http://www.corteidh.or.cr/docs/opiniones/seriea_23_esp.pdf> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

19 *Ibid* para. 104(h).

20 FERIA-TINTA Monica, ‘Climate Change Litigation in the European Court of Human Rights: Causation, Imminence and Other Key Underlying Notions’ (2021) 1(3) *Europe des Droits et Libertés* <<https://www.europedeslibertes.eu/article/climate-change-litigation-in-the-european-court-of-human-rights-causation-imminence-and-other-key-underlying-notions/>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

Sınır ötesi yargı yetkisi ile ilgili bir diğer zorluk ise çok geniş kapsamlı bir sorumluluk alanına yol açma ihtimalidir. Bir devletin dünyadaki sera gazı salımını artırmasının çok sayıda devleti etkileyebileceği göz önüne alındığında, dünyanın herhangi bir yerinde yerleşik olan bireylerin bu konuda başvuru yapmalarına imkân doğacaktır.²¹ Bu durum bir yandan bireylerin taleplerini farklı makamlar önünde ileri sürmelerine olanak sağlayabilecekse de diğer yandan başvurunun değerlendirilmesinde yetkili organın tespitini güçleştirebilecektir.

II. Avrupa Konseyi'ndeki Gelişmeler

A. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi

AİHS çevrenin korunması amacıyla tesis edilmiş bir uluslararası metin olmadığından şu anda doğrudan iklim değişikliğiyle ilişkilendirilebilecek bir hak da Sözleşme çerçevesinde güvence altına alınmış değildir. Öte yandan açıkça böyle bir hakkın düzenlenmemiş olması nedeniyle AİHS'nin iklim değişikliğinin insan hakları üzerinde yaratabileceği olumsuz sonuçlara herhangi bir şekilde uygulanamayacağını söylemek isabetli olmayacaktır. Ne de olsa AİHM tarafından *Tyrer Birleşik Krallık'a Karşı* kararında açıklandığı üzere Sözleşme "yaşayan bir metin"dir.²² Bu doktrine göre, "Sözleşme'nin yaşayan bir metin olarak günün koşulları dikkate alınarak" ve Avrupa Konseyi üye devletlerinin maruz kaldığı gelişmeler ve üye devletlerce ortak kabul edilen standartlar göz önünde bulundurularak uygulanması gerekecektir.²³

Bu yaklaşım iklim değişikliğiyle mücadelede AİHS'nin uygulanabilmesi açısından umut vaat etmekteyse de üye devletlerce ortak kabul edilen standartların nasıl netleştirilebileceği aşılması gereken önemli bir sorundur. Yaşanan bilimsel gelişmeler sayesinde iklim değişikliği geleceğe dair bir endişe olmaktan çıkmış ve yaratabileceği riskler aşama aşama öngörülebilir bir tehlike halini almıştır. Avrupa Konseyi üyesi devletler genel olarak iklim değişikliği kaynaklı tehditlere daha duyarlı gözükmektedirler. Yine de insan hakları çerçevesinde olsa dahi, ortaya konacak yükümlülüklerin kuvvetler ayrılığına saygılı, ikincillik ilkesiyle uyumlu ve yargısal aktivizmden uzak bir şekilde tesis edilmesi önem arz etmektedir.

AİHM'nin bunu yaparken diğer uluslararası antlaşmalardan faydalanması beklenebilir. Ne de olsa AİHM yerleşik içtihadıyla, Sözleşme'nin uluslararası antlaşma niteliği

21 Sandvig, Dawson and Tjelmeland (n 14).

22 *Tyrer v. United Kingdom*, (Application no. 5856/72), 1978, para. 31.

23 Ibid.

sebebiyle uluslararası kamu hukukunun ilgili norm ve ilkeleri doğrultusunda uygulanacağını ifade etmiştir.²⁴ Bu doğrultuda konuya ilişkin diğer uluslararası metinlerden Çerçeve Sözleşme, Paris Anlaşması, Aarhus Sözleşmesi gibi uluslararası antlaşmaların hükümlerinin de somut olaya uygulanabilir oldukları ölçüde dikkate alınması olasıdır. Nitekim sayılanlardan Paris Anlaşması'nın başlangıç hükümlerinde açıkça, iklim değişikliğinin insanoğlunun ortak bir endişesi olmasına atıfla, devletlerin bu çerçevede eyleme geçilirken insan haklarına saygı göstermeleri, bunları teşvik etmeleri ve dikkate almaları gerektiği hükme bağlanmıştır.

Keza yargıçların hukuken bağlayıcılık taşımayan uluslararası metinler aracılığıyla dahi bir hakka ilişkin korumanın sağlanmasına yönelik politikaların benimsenmesi kararlılığının mevcudiyetine yönelik çıkarımında bulunabildikleri görülmektedir. Bu kapsamda örneğin, *Hatton Birleşik Krallık'a Karşı* başvurusunda başvurunun gece uçuşlarının kendisinin Sözleşme'nin 8. maddesinde güvence altına alınan özel ve aile hayatına saygı hakkı ihlali teşkil ettiği iddiası Mahkeme tarafından kabul görmemişse de dönemin AİHM yargıçlarından Jean-Paul Costa, Georg Ress, Rıza Türmen, Bostjan Zupancic ve Elisabeth Steiner ortak muhalif görüşlerinde, 1972 BM İnsan Çevresi Bildirisi ve AB Temel Haklar Şartı da göz önüne alınarak daha kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmesi gerektiğini savunmuşlardır.²⁵

Kaldı ki AİHM henüz iklim değişikliğine ilişkin bir karar açıklamamış olsa da çevre ve Sözleşme kapsamındaki haklar arasındaki ilişkiye dair bir içtihat oluşturmuştur. Gerçekten de AİHS kapsamında sağlıklı bir çevre hakkının açıkça yer almaması, AİHM'yi çevre bağlamında Sözleşme'nin ihlal edildiğini tespit etmekten alıkoymamıştır. Örneğin, AİHM, tehlikeli endüstriyel faaliyetler olması durumunda Sözleşme'nin 2'nci maddesinin ihlal edildiğini tespit etmiştir.²⁶ Benzer bir şekilde 8'inci madde ile ilgili olarak, başvurunun evinin kimyasal ya da atık arıtma tesisi yakınında olduğu, bu tesisin başvurunun sağlığı üzerinde kötü etkilerinin olduğu ve başvurunun endüstriyel kirlilikten etkilendiği durum için 8'inci maddenin ihlal edildiği tespit edilmiştir.²⁷

24 *Cyprus v Turkey*, Application no. 25781/94) 2014 para. 23; *Demir and Baykara v. Turkey* (Application no. 34503/97) 2008, para. 65–66.

25 *Hatton and Others v. The United Kingdom*, (Application no. 36022/97) 2003, Joint Dissenting Opinion of Judges Costa, Ress, Türmen, Zupancic and Steiner, para. 1.

26 *Öneryıldız v. Turkey* ([GC], no. 48939/99, 30 November 2004), para. 94.

27 *Giacomelli v. Italy* (no. 59909/00, 2 November 2006), para. 77; *Tătar v. Romania* (no. 67021/01, 27 January 2009), para. 87; *Cordella and Others v. Italy* (nos. 54414 and 54264/15, 24 January 2019), para. 157.

Mahkeme'nin çevresel kaygıları hakkındaki içtihatlarıyla ilgili dikkate değer olan, AİHS tarafından korunan hakları güvence altına almak için devletlerin pozitif yükümlülükleri olduğunun Mahkeme tarafından tespit edilmesidir. Hukuki başvurular, bir devletin iklim değişikliğiyle mücadele için gerekli adımları atmakta başarısız olduğunu iddia etme eğiliminde olduğu için, bu durum iklim değişikliği açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, AİHM içtihadı, çevresel sorunları ele almak için gerekli adımları atarken, “*çevrenin korunması ile ilgili sorunların karmaşıklığının Mahkeme'nin rolünü temel olarak ikincil hale getirmesi*” sebebiyle devletin geniş takdir yetkisine sahip olduğunu da vurgulamaktadır.²⁸

Bu çerçevede AİHM içtihadı iklim değişikliği tarafından tehdit edilebilecek en temel haklardan sırasıyla 8. madde kapsamında korunan özel ve aile hayatına saygı hakkı ve 2. maddede yer alan yaşam hakkı özelindeki içtihatlar incelenmektedir. Bunun ardından AİHM'nin önüne gelen iklim değişikliğine ilişkin son başvurular değerlendirilecek ve mevcut içtihat ışığında yorumlanacaktır.

1. İklim Değişikliği ve AİHS Madde 8 İlişkisi

AİHM uygulamasına bakıldığında Madde 8 kapsamında bir ihlalin varlığından söz edilmesi için “*çevre kirliliğinin olumsuz etkilerinin belirli bir asgari seviyeye*”²⁹ ulaşmasının arandığı görülmektedir. Bu değerlendirmede ihlal teşkil ettiği iddia edilen hadisenin yoğunluğu, süresi, ruhsal ve fiziksel etkileri gibi hususların göz önüne alınması gerektiği ifade edilirken, günümüz modern şehirlerinde yaşamının önlenemez sonuçlarının bu kapsamda kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.³⁰

AİHM genel olarak 8. maddenin dayanak teşkil ettiği başvuruları incelerken kamu otoriteleri tarafından gerçekleştirilen müdahalelerin incelenmesi ile yetinmemiş; sıklıkla devletlerin, bireylerin haklarının korunması için makul önlemleri alması gerektiğinden hareketle meseleyi pozitif yükümlülükler çerçevesinde de değerlendirmiştir. Bu alandaki pozitif yükümlülükler açısından devletin, çevre ve ekonomi politikalarını ilgilendiren karmaşık meselelerde karar almadan evvel oluşabilecek tehlikeleri öngörüp değerlendirme imkânı sağlayacak uygun araştırma ve çalışmaları yürüterek çakışan haklar açısından adil bir denge kurması öngörülmüştür.³¹ Keza AİHM'nin bir devletin nükleer güç kullanımını nasıl en

28 *Fadeyeva v. Russia* (no. 55723/00, 9 June 2005) para. 105.

29 *Ibid.* para. 69.

30 *Ibid.*

31 *Taşkın and Others v. Turkey*, (Application no. 46117/99) 2004, para. 119.

iyi şekilde düzenleyeceğinin “*taraf devletin kendi demokratik süreci içerisinde alacağı bir politika kararı*” olduğu³² tespiti dikkate alındığında, iklim değişikliği çerçevesinde devletlerin atması gereken adımlara dair somut yükümlülüklerin uluslararası bir mahkeme tarafından ortaya konmasının güç olduğu söylenebilmektedir. Çünkü böyle bir durumda egemen devletlerin bunu bir nevi kamu yönetiminin yargı üzerinden yürütülmesi yahut yerindelik denetimi tesis edilmesi olarak değerlendirmesi ihtimali de mevcuttur.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli sera gazı salımının devam etmesinin küresel ısınmayı daha da artıracığı ve şiddetli, yaygın, geri döndürülemez etkilere yol açacağı uyarılarında bulunmuştur.³³ Bilimsel verilere dayanan bu tip objektif kabullerin, bir ölçüde AİHM tarafından bir hakkın ihlaline dair çıkarımlarına dayanak teşkil etmesi beklenebilir. Bununla birlikte, AİHM içtihatlarında, çevreye ilişkin meselelerde 8. maddeye dayanılması yaygın olmakla birlikte, çevreye ilişkin her türlü sorunun tek başına söz konusu maddenin ihlaline yol açmayacağı ve maddede güvence altına alınan hakkın doğanın korunması olmaması sebebiyle ancak başvurucunun evinin, ailesinin yahut özel hayatının doğrudan etkilenmesi halinde ihlalden söz edilebileceği belirtilmektedir.³⁴ Dolayısıyla gelecekteki risklere dair somut verilerin AİHM tarafından “asgari seviye” eşğine erişip erişmediğine ilişkin yapılacak değerlendirmelerin ihlalin varlığına dair kararlarda büyük oranda belirleyici olacağı tahmin edilebilir.

2. İklim Değişikliği ve AİHS Madde 2 İlişkisi

AİHM çevre kaynaklı tehlikeleri incelerken yaşam hakkına yönelik bir tehdit bulunması halinde madde 8’e ek olarak 2. madde çerçevesinde de inceleme yapabilmektedir. Yaşam hakkının “*hiyerarşik olarak diğer haklara daha üstün*”³⁵ görüldüğü de göz önüne alındığında, devletin “*makul önlemler almak yoluyla yaşamın korunması görevinin*”³⁶ Sözleşme’nin en önemli kazanımlarından olduğu söylenebilir.

Madde 2 ve madde 8 çerçevesindeki pozitif yükümlülükler büyük oranda örtüşmektedir. AİHM’nin yaşam hakkının korunması için önleyici önlemler alma yükümlülüklerine

32 *Athanassoglou and Others v. Switzerland* (Application no. 27644/95) 2000, para. 60.

33 IPCC, 2021: **Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change** [MassonDelmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press. In Press, s. 21.

34 *Fadeyeva v. Russia*, para. 68.

35 *Streletz, Kessler ve Krenz v. Germany*, (Application no. 34044/96, 355532/97, 44801/98) 2001, para. 94.

36 *L.C.B v. the United Kingdom*, (Application no. 14/1997/798/1001) 1998, para. 36.

dair kararlarında başvurduğu ve öğretide “Osman Testi” olarak geçen yaklaşımında ilk olarak, “*bir bireyin hayatının başka bir bireyin yasadışı eylemleri dolayısıyla risk altında olması*”³⁷ ve “*bu yükümlülüğün yetkililer üzerinde imkânsız bir yük oluşturmaması*”³⁸ kıstasları dikkate alınmıştır. *Öneryıldız Türkiye’ye Karşı* kararıyla çevre kaynaklı zararlar yaşam hakkı ilişkisini ilk kez kuran AİHM³⁹ daha sonraki içtihatlarında ise doğal afet kaynaklı durumlara ilişkin kararlarda da benzer şekilde pozitif yükümlülüklerin gündeme gelebileceği görülmüştür.⁴⁰ Bu doğrultuda örneğin, özellikle iklim değişikliğinin sonucu olarak Güney Avrupa’da etkisini göstermesi beklenen aşırı sıcaklık dalgalarının da benzer iddialara dayanak teşkil etmesi beklenebilir.⁴¹ Ancak iklim değişikliğinin ilk etkilerinin yaşam hakkından ziyade çevreye dair sonuçlar yaratmasının daha olası olması sebebiyle, madde 2 kapsamında bir ihlal kararı çıkmasının büyük oranda madde 8 çerçevesinde yapılacak değerlendirmelerle bağlantılı olması öngörülmektedir.

3. AİHS Üzerinden İklim Değişikliğinin Yargıya Taşındığı Güncel Örnekler

a. *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz İsviçre’ye Karşı Başvurusu*

Halihazırda AİHM önüne gelen başvurulardan en günceli *Verein KlimaSeniorinnen Schweiz İsviçre’ye Karşı* başvurusudur. Başvuru üyelerinin ortalama yaş grubu 73 olan, küresel ısınmayla mücadele için İsviçre’de kurulmuş bir dernek tarafından gerçekleştirilmiştir. Başvurucular sıcaklığın yükselmesi nedeniyle sağlık durumlarının kötüleştiği ve bu durumun yaşam koşullarını etkileyecek seviyeye ulaştığını ileri sürmüştü; hükümetin Paris Antlaşması’yla üstlendiği, küresel ortalama sıcaklık artışının sanayileşme öncesi döneme göre 2 derece altında tutulması hedefine erişmek için yeterli önlemleri almadığını iddia etmiştir.⁴²

37 *Osman v. the United Kingdom*, (Application no. 87/1997/871/1083) 1998, para. 115-16.

38 *Ibid*, para. 117.

39 *Öneryıldız v. Turkey*, (Application no. 48939/99) 2004, para. 94.

40 *Budayeva and Others v. Russia* (Application nos. 15339/02, 21166/02, 11673/02, 15343/02) 2008 para. 129-135; *Kolyadenko and Others v. Russia* (Application nos. 17243/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05, 35673/05) 2012, para. 157-161.

41 Ole W. Pedersen, ‘The European Convention of Human Rights and Climate Change – Finally!’, 22 Eylül 2020, EjilTalk < <https://www.ejiltalk.org/the-european-convention-of-human-rights-and-climate-change-finally/>> Erişim Tarihi 21 Nisan 2022.

42 *Objet de l’affaire et questions - Verein Klimaseniorinnen Schweiz et autres contre la Suisse introduite le 26 Novembre 2020* communiqué le 17 mars 2021, 6 Avril 2021.

İsviçre Yüksek Mahkemesi ise durumun başvuru sahiplerinin madde 2’de ve madde 8’de güvence altına alınan haklarının ihlaline yol açacak seviyede olmadığına hükmetmiş; “potansiyel mağdur” olarak değerlendirilmeleri için de böyle bir olası ihlali ispat edemediklerini belirtmiştir. Son olarak İsviçre Yüksek Mahkemesi, gerek ulusal mevzuatın gerekse AİHS’nin *actio popularis*, yani toplumun yararı gözetilerek açılacak davalarla, hak ve özgürlüklerin korunmasını öngörmediğini belirterek başvuru sahiplerinin şikayetlerine mahkeme yerine ilgili siyasi kuruluşlar aracılığıyla çözüm aramaları gerektiğini ifade etmiştir.⁴³ Başvuru sahiplerinin konuyu AİHM’ye taşımasının ardından Mahkeme 17 Mart 2021 tarihinde İsviçre’yi başvuru hakkında bilgilendirerek madde 2 ve 8’e ilişkin pozitif yükümlülüklerin yanı sıra adil yargılanma hakkını güvence altına alan madde 6 ve etkili başvuru hakkına dair madde 13’e ilişkin sorularını yöneltmiştir.⁴⁴

b. Duarte Agostinho ve Diğerleri Portekiz ve Diğer 32 Ülkeye Karşı Başvurusu

Bir diğer örnek ise Portekiz’de düşük gelirli ailelerle yaşayan yaşları 7 ile 21 arasında değişen 6 Portekizli başvuru sahibinin, her taraf devletin yetkili makamları önünde yargı yolunu tüketmelerinin beklenmesinin orantısız bir yük olacağı gerekçesiyle, doğrudan AİHM’e yönelttikleri *Duarte Agostinho ve Diğerleri Portekiz ve Diğer 32 Ülkeye Karşı* başvurusudur. Başvuru, söz konusu devletlerin Paris Anlaşması’nda kararlaştırılan yükümlülüklerini yerine getirmeyerek başvuru sahiplerinin 2. ve 8. maddelerde güvence altına alınan haklarının yanı sıra 14. maddede düzenlenen ayrımcılık yasağını ihlal ettikleri iddiasına dayanmaktadır.⁴⁵

Başvuruda iklim değişikliği ve taraf devletlerin pozitif yükümlülüklerini ifa etmemesi arasında ilişki kurulurken, özellikle 2017 yılından itibaren Portekiz’de şiddetini artıran orman yangınları örneğinden hareket edilmiş ve söz konusu yangınların başvuru sahiplerinin sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yarattığı ileri sürülmüştür. Ayrıca başvuru sahiplerinden ikisi Lizbon’da bulunan evlerinin denize yakın olması sebebiyle aşırı hava koşullarından kaynaklı tehlikelere maruz kaldığını iddia etmiştir. Başvuru sahipleri ayrıca, iklim değişikliğinin esaslı olumsuz etkilerinin gelecekte görülecek olması sebebiyle, devletlerin pozitif yükümlülüklerini gereğince ifa etmeyerek etkileri daha şiddetli hissedecek genç kuşaklar açısından ayrımcılık yasağını da ihlal ettiklerini

43 Ibid.

44 ECHR, ‘Environment and the European Convention on Human Rights’, Factsheet, July 2021, 2.

45 *Objet de l’affaire - Cláudia DUARTE AGOSTINHO et autres contre le Portugal et 32 autres États introduite le 7 septembre 2020, Requête no 39371/20.*

savunmaktadırlar. Başvurucular bu iddialarını, çocukları ilgilendiren bütün faaliyetlerde çocuğun yararının temel düşünce olduğu BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme ile de desteklemektedirler.⁴⁶ Başvuru tüm bunların yanı sıra, imzacı devletlerin kendi bölgelerindeki sera gazı salımını azaltmaları, fosil yakıt ihracatını yasaklamaları gibi somut beklentiler de ortaya koyması açısından önemlidir.⁴⁷

Her iki başvuru da AİHM'nin şimdiye dek değinilen içtihadındaki ilkelerin iklim değişikliğine uygulanması açısından önemli birer fırsat olarak görülebilir. Elbette bu davaların önünde büyük bir kabul edilebilirlik sınavı olduğunu da söylemek gerekir. Zira AİHS'nin 34. maddesi uyarınca, sadece Sözleşme'de güvence altına alınan haklardan biri ihlal edilen kimsenin Mahkeme'ye başvurabilmesi öngörülmekte ve mağduriyetin kabulü için zararlar doğrudan ilişki kuran makul ve ikna edici deliller gerekmektedir. İkinci başvuru açısından bunun yanında bir de iç hukuk yollarını tüketme zorunluluğunun yerine getirilmediği değerlendirilmesinde bulunulması ihtimali söz konusudur. Yine de söz konusu başvuruların 16 Numaralı Protokol'ü kabul eden bir devletin yüksek mahkemesi tarafından AİHM'den konuya ilişkin danışma görüşü talep edilmedikçe mevcut sorulara yanıt sağlamaya en yakın girişimler olduğu söylenebilir.

c. Urgenda Foundation Davası

Bu noktada son olarak AİHM kararı olmasa da AİHS hükümlerinin de etkisini gösterdiği ve son yıllarda iklim değişikliğinin insan hakları açısından yarattığı olumsuz sonuçlara ilişkin yargıya intikal eden davaların belki de en önemlisi *Urgenda Foundation* tarafından Hollanda Yüksek Mahkemesi önüne getirilen davaya da değinmek gerekmektedir. 2013 yılında açılan davada Hollanda Hükümeti'nin karbondioksit salımına ilişkin tavsiye edilen standartlara uyum göstermemesinin Hollanda vatandaşlarının insan haklarını ihlal ettiği ileri sürülmüştür. Mahkeme, hükümetin iklim kriziyle mücadelede öngörülen uluslararası hedeflerden kendisine düşen adil yükümlülüğü karşılamaktan uzak olduğuna dikkat çekerek sera gazı emisyonlarının 2020'ye değin 1990 seviyelerinin %25 altına çekilmesi gerektiğine hükmetmiştir.⁴⁸

46 UN Commission on Human Rights, *Convention on the Rights of the Child.*, 7 March 1990, E/CN.4/RES/1990/74.

47 *Objet de l'affaire - Cláudia DUARTE AGOSTINHO et autres contre le Portugal et 32 autres États introduite le 7 septembre 2020, Requête no 39371/20.*

48 Rajamani L. ve Werksman JD. 'Climate Change' in Lavanya Rajamani ve Jacqueline Peel (eds) *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (Oxford University Press 2021) 492, 507.

Hollanda Yüksek Mahkemesi ilgililerin menfaatleri arasındaki benzerliği yeterli görerek AİHS'in 2. ve 8. maddelerinden kaynaklanan pozitif yükümlülükleri de dikkate almış ve böylelikle iklim değişikliğinin yarattığı gerçek ve yakın riskin Sözleşme'deki hükümler çerçevesinde nasıl uygulanabileceğine ilişkin önemli bir örnek ortaya koymuştur.⁴⁹ Her ne kadar aynı şekilde başarıya ulaşmasa da benzer bir girişim olan *R (Friends of the Earth Ltd) Heathrow Airport Ltd'a Karşı* davasında da davacılar tarafından Birleşik Krallık'ın Paris Anlaşması'ndan doğan yükümlülüklerini ihlal ettiği iddiası ileri sürülürken, mevcut durumun AİHS'in 2. ve 8. maddeleriyle de çeliştiği savunulmuştur.⁵⁰

B. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi

Yukarıda değinildiği üzere, Avrupa Konseyi dahilinde iklim değişikliği ile ilgili insan haklarının uygulanmasının ele alınmasının önündeki en önemli engellerden bir tanesi, AİHS'nin açıkça, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı başta olmak üzere, çevre haklarına ilişkin bir güvence sunmamasıdır. Avrupa Konseyi'ne üye 47 devletin ulusal parlamentolarından gelen 324 parlamenterden oluşan Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi ("AKPM"), iklim değişikliği ile ilgili olarak AİHS'deki boşlukları doldurmak amacıyla etkin bir rol üstlenmektedir. AKPM, Sözleşme kapsamında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının tanınması için Sözleşme'nin değiştirilmesini ya da ek bir protokol kabul edilmesini tavsiye eden birçok karar almıştır.⁵¹ Son olarak, AKPM, "Sağlıklı Bir Çevrede Yaşama Hakkının Tespiti: Avrupa Konseyi Tarafından Güçlendirilmiş Eylem İhtiyacı" adlı ve 2396 sayılı Kararı, 2021 yılının Eylül ayında kabul etmiştir.⁵² 2396 sayılı Karar, sağlıklı çevrede yaşama hakkı ile ilgili AİHS'de açık hüküm bulunmamasının, iklim değişikliğinden kaynaklanan günümüzdeki ve gelecekte yaşanacak çevre krizlerinin insan hakları boyutlarının AİHM tarafından kapsamlı bir şekilde ele alınmasını engellendiği anlamına geldiğini ileri sürmektedir.⁵³ Dolayısıyla,

49 Supreme Court of the Netherlands, Civil Division, ECLI:NL:HR:2019:2007 sub. 5, <<https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf>> Erişim Tarihi: 28 Nisan 2022.

50 UK Supreme Court, *R (on the application of Friends of the Earth Ltd and others) (Respondents) v Heathrow Airport Ltd* (Appellant), Judgment, 16/12/2020, para. 113

51 Recommendation 1613 (adopted 2003) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10403&lang=EN>; Recommendation 1885 (adopted 30 September 2009) <<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

52 Resolution 2396 (adopted 29 September 2021) <<https://pace.coe.int/pdf/658d3f594762736ba3c0f378798b2c9529cf4be34aa45a8c38616ecd18fa80c0/resolution%202396.pdf>> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

53 Ibid paras. 12-13.

AİHS'ye eklenecek bir protokol ile sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının “açık bir şekilde tanınması” tavsiye edilmiştir.⁵⁴ AKPM, “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı”nın, 32 Avrupa Konseyi üye devleti dahil olmak üzere, dünyadaki ülkelerin yarısı tarafından anayasalarında tanındığını ifade etmiştir.⁵⁵ AKPM, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını tanıyan bir ek protokolün kabulü ile ilgili benzer tavsiyeleri 1614 sayılı Karar (2003) ve 1885 sayılı Karar (2009) kapsamında da yapmıştır.⁵⁶ Bununla birlikte, Bakanlar Komitesi, kendi görüşünde, bu tavsiyeleri, “*Sözleşme sistemi, halihazırda Sözleşme kapsamında tanınan haklar ve bunların AİHM içtihadı kapsamında gelişim gösteren yorumları ile çevrenin korunmasına zaten dolaylı olarak katkıda bulunmaktadır.*” gerekçesi ile reddetmiş ve böylece ek protokolün kabulüne yeterince ihtiyaç duyulmadığını ifade etmiştir.⁵⁷

AİHS'de sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının açıkça tanınmasının teşvik edilmesine ek olarak AKPM, ayrıca iklim değişikliği ve göç ile ilgili insan hakları sorunlarının artış gösterdiğini kabul etmiştir. 3 Ekim 2019'da alınan 2307 sayılı Karar'da AKPM, iklim değişikliği kaynaklı olarak yaşam alanlarının yaşanamaz hale gelmesi sebebiyle meydana gelecek insan göçleri sonucunda, iklim değişikliğinin “iklim göçü” sorununa sebep olacağını ifade etmiştir. AKPM, Avrupa Konseyi'nin sanayileşmiş ülkelerinin, “*Güney Yarımküre'de bulunan devletler başta olmak üzere, insan kaynaklı iklim değişikliğinden etkilenen devletlere karşı özel bir sorumluluğu olduğunu ve dolayısıyla bu devletlerin iklim göçmenleri için uygun iltica hakkını sağlaması gerektiğini*” kabul etmiştir.⁵⁸

C. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi (“Bakanlar Komitesi”), sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını tanıyan ek bir protokolün kabul edilmesinin gerekli olmadığı görüşüne sahip olmasına rağmen, iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkilerini ele alırken Avrupa Konseyi'nin rolünü artıracak adımlar atmaktadır. Örneğin, 2020 yılında Bakanlar

54 Ibid para. 9.

55 Ibid para. 3.

56 Recommendation 1613 (adopted 2003) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/XRef-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10403&lang=EN>; Recommendation 1885 (adopted 30 September 2009) <<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

57 “Reply from the Committee of Ministers adopted at the 869th meeting of the Ministers' Deputies (21 January 2004)”, Doc no. 10041 (24 January 2004) para. 4 <<https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-ViewHTML.asp?FileID=10403&lang=EN>> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

58 Resolution 2307 (adopted 3 October 2019) para. 5.4 <<http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=28239&lang=en>> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

Komitesi Gürcistan Dönem Başkanlığı tarafından, ulusal politikalar için fikirler geliştirmek amacıyla, insan hakları ve çevre krizleri arasındaki ilişkiyi tartışmak ve konuyu ele almak üzere üst düzey bir Çevre Koruma ve İnsan Hakları Konferansı düzenlemiştir.⁵⁹ Ayrıca, 2020 yılında Bakanlar Komitesi Gürcistan ve Yunanistan Dönem Başkanlıkları tarafından, iklim değişikliği sebebiyle ortaya çıkan insan hakları tehditlerini ifade eden “İnsan Hakları ve Çevre Hakkında Ortak Beyan” kabul edilmiş ve “*Avrupa Konseyi metinlerinin bu alandaki potansiyelinin daha fazla değerlendirilmesi ve ilk adım olarak, Bakanlar Komitesi tarafından kabul edilmek üzere, bağlayıcı olmayan bir belge taslağı hazırlaması amacıyla İnsan Hakları Yönlendirme Komitesi’ne çağrıda bulunulmasına*” karar verilmiştir.⁶⁰

III. Birleşmiş Milletler’deki Gelişmeler

Konuyu BM bünyesinde yürütülen süreçler açısından ele almak gerekirse şüphesiz Çerçeve Sözleşme ile başlamak gerekecektir. İlk taslağı 1992 Rio Dünya Zirvesi’nde sunulan ve 1994’te yürürlüğe giren Çerçeve Sözleşme’ye şu ana dek 194 devlet taraf olmuştur.⁶¹ İklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının önlenmesi veya en aza indirgenmesi için başvurulacak yöntemlere dair genel bir kılavuz niteliğinde olan Çerçeve Sözleşme ile genel ilkeler tespit edilmiş ve daha sonra oluşturulan yasal mekanizmalar için gerekli altyapı oluşturulmuştur.⁶² Bu sayede AİHM başvurularında da referans alınan Paris Anlaşması, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir araç olarak uluslararası topluma kazandırılmıştır. Türkiye’nin de yakın geçmişte taraf olduğu Paris Anlaşması, her ne kadar doğrudan insan haklarını temeline alan bir uluslararası metin olmasa da gerek sera gazı salımının azaltılması yoluyla insan kaynaklı küresel ısınmanın en aza indirgenmesi gerekse iklim değişikliğine adaptasyona yönelik hükümlere yer vermesi sebebiyle, bu alanda yaşanabilecek ihlallerinin önlenmesi aracılığıyla evrensel anlamda insan haklarının korunmasına hizmet edebilecek önemli bir uluslararası hukuk enstrümanıdır.

59 “Final Declaration by the Georgian Presidency of the Committee of Ministers: Environmental Protection and Human Rights, High-Level Conference organised under the aegis of the Georgian Presidency of the Committee of Ministers”, 27 February 2020 <<https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/final-declaration-by-the-presidency-of-the-committee-of-ministers>> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

60 Joint Declaration on Human Rights and the Environment by the Outgoing and Incoming Presidencies of the Committee of Ministers (adopted 15 May 2020) <https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809e59f9> Erişim Tarihi 28 Nisan 2022.

61 UNFCCC, *Parties* <<https://unfccc.int/process/parties-non-party-stakeholders/parties-convention-and-observer-states>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

62 Rajamani and Werksman (n 36) 498.

Elbette BM üzerinden iklim değişikliğiyle mücadele ve insan hakları ilişkisi kurulurken göz önünde bulundurulacak yegâne metinler bu sayılanlar değildir. Devletlerin kendi egemenlik alanlarında bireylerin haklarının ve refahının iyileştirilmesi yönünde yükümlülükleri bulunduğu kabulü İkiz Sözleşmeler olarak da bilinen BM Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (“MSHS”) ve Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeleri’nde de yansıma bulmuştur.⁶³

BM nezdinde gözlemlenen son girişimlerden biri İrlanda ve Nijer tarafından BM Güvenlik Konseyi’ne sunulan iklim değişikliğiyle alakalı güvenlik riskleriyle mücadelede BM Güvenlik Konseyi’nden faydalanılmasını öngören tasarıdır. Bu tasarı, BM Güvenlik Konseyi üyelerinin 12 olumlu oyuna rağmen, 1 çekimser oy ve biri daimî üye olan Rusya’nın veto hakkına dayanan olmak üzere 2 ret oyuyla reddedilmiştir.⁶⁴ Tasarıya karşı çıkan Hindistan gerekçe olarak özetle, iklim değişikliğinin güvenlikle ilişkilendirilmesi yaklaşımının hatalı olduğunu ve Çerçeve Sözleşme bünyesindeki çalışmalara devam edilmesi gerektiğini belirtirken; Rusya temsilcisi uluslararası toplumun halihazırda meselenin çözümüne ilişkin farklı yaklaşımları benimsediğini ifade etmiştir.⁶⁵ Tasarıyı sunan İrlanda ve Nijer temsilcileri tarafından iklim değişikliğiyle mücadelede BM Güvenlik Konseyi’nin sahip olduğu yetkilerden faydalanılması fırsatının reddedilmesi eleştirilirken COVID-19 çerçevesinde benzer bir kararın alındığı hatırlatılmıştır.⁶⁶ Buna rağmen tasarının 113 BM üyesi devletin desteğini aldığı göz önünde bulundurulduğunda gelecekte de benzer girişimlerle karşılaşılmasının olası olduğu söylenebilir.⁶⁷

Bütün bunlar iklim değişikliğinin insan hakları üzerinde yaratabileceği olası olumsuz sonuçların BM’de de yansıma bulduğunu gösteren önemli örneklerdir. Henüz BM Güvenlik Konseyi tarafından alınmış bağlayıcı bir karar bulunmasa dahi BM Genel Kurulu bünyesinde insanlığın iklim değişikliğinden korunmasına yönelik alınan

63 Mayer (n 6) 171.

64 United Nations, ‘Security Council Fails to Adopt Resolution Integrating Climate-Related Security Risk into Conflict-Prevention Strategies’ (**United Nations Meeting Coverage**, 13 December 2021) <<https://www.un.org/press/en/2021/sc14732.doc.htm>> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022.

65 Ibid.

66 Ibid.

67 Florian Krampe ‘Russia’s ‘nyet’ does not mean climate security is off the Security Council agenda’ **Stockholm International Peace Research Institute** <<https://www.sipri.org/commentary/expert-comment/2021/russias-nyet-does-not-mean-climate-security-security-council-agenda>> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022.

kararlarla⁶⁸ küresel çözüm çabaları teşvik edilebilecektir. Keza BM Çölleşme ile Mücadele Sözleşmesi kapsamında yürütülen Büyük Yeşil Duvar⁶⁹ gibi projeler de iklim değişikliğinin farklı alanlardaki olumsuz etkilerini azaltmak yahut adaptasyonu sağlamak suretiyle bu alandaki insan haklarının korunmasına katkı sağlayabilecektir. Lakin çalışmanın amacı doğrultusunda burada BM insan hakları belgeleri kapsamında korunan haklar ile iklim değişikliği arasındaki ilişkinin kurulmasında BM organlarının kaydettiği son ilerlemeler incelenecek ve bu çerçevede BM sözleşme denetim organları ile İnsan Hakları Konseyi ele alınacaktır.

A. Birleşmiş Milletler Sözleşme Denetim Organları

Çeşitli BM insan hakları sözleşmelerinin denetim organları, bugüne kadar iklim değişikliği ve insan hakları ile ilgili olarak çok sayıda bildiri sunmuş ve aynı zamanda genel yorumlar gibi diğer sözleşme araçlarıyla iklim değişikliğini ele almaya başlamıştır. Bu bölümde sırasıyla Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi (“İHK”), Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi ve BM Çocuk Hakları Komitesi’nin konuya ilişkin kararları incelenecektir.

1. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi

MSHS ile uyumluluğu denetlemekten sorumlu sözleşme organı olan İHK, 2019 yılında, yaşama hakkı ile ilgili olarak 36 sayılı Genel Yorumu yayımlamıştır.⁷⁰ Bu genel yorumda, İHK, “çevre tahribatı, iklim değişikliği ve sürdürülemez kalkınmanın, mevcut ve gelecek nesillerin yaşam hakkına yönelik en acil ve ciddi tehditlerden olduğunu” açıkça kabul etmiştir.⁷¹ Buna göre devletlerin MSHS’nin 6’ncı maddesi kapsamında yaşamı koruma ile ilgili tedbirler almasına dair pozitif yükümlülükleri, “temel çevre standartlarını geliştirme ve uygulama” için gerekli adımları atmayı da içermektedir.⁷²

68 UN General Assembly, *Protection of global climate for present and future generations of humankind: resolution / adopted by the General Assembly*, 18 February 2014, A/RES/68/212; UN General Assembly, *Protection of global climate for present and future generations of humankind : resolution / adopted by the General Assembly*, 12 March 2013, A/RES/67/210.

69 United Nations Convention to Combat Desertification, Great Green Wall Initiative, <<https://www.unccd.int/actions/great-green-wall-initiative>> Erişim Tarihi: 26 Nisan 2022.

70 UN Human Rights Committee, General Comment No. 36, 3 September 2019, UN Doc CCPR/C/GC/36 <<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGb%2bWPAXhN19e0rX3cJImWwe%2fGBLmVrGmT01On6KBQgqmxPNlJrLLdefuuQjN19BgOr%2fS93rKPWbCbgoJ4dRgDoh%2fXgwn>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

71 Ibid para. 62

72 Ibid.

Keza 2019 yılında İHK, Cabo Verde İlk Raporuna İlişkin Sonuç Gözlemlerinde “iklim değişikliği” kavramına ilk defa atıfta bulunmuştur.⁷³ Raporda, Cabo Verde’nin “iklim değişikliğine karşı özellikle savunmasız” halde bulunan bir ada devleti olduğu belirtilerek,⁷⁴ 36 sayılı Genel Yoruma uygun olarak iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini ele alan çalışmaların devletler tarafından artırılması ile ilgili tavsiyede bulunulmuştur.⁷⁵ Daha güncel bir kararında ise İHK, Avustralya’nın iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadelede yeterli önlemleri almamasının Torres Boğazı Adaları sakinlerinin MSHS madde 17’de yer alan mahremiyet hakkı ile madde 27’de düzenlenen azınlıkların korunması yükümlülüğünün ihlaline yol açtığı tespitinde bulunmuştur.⁷⁶

İHK, iklim göçü ve iklim göçmenleri meselelerini ele alma görevini de üstlenmiştir. *Teitiota/Yeni Zelanda* kararında, İHK ilk defa, bireyleri iklim değişikliğinin olumsuz etkilerinden dolayı hayatlarının tehlike altında olacağı bir yere zorla geri döndürmenin MSHS’nin 6’ncı maddesi uyarınca yaşam hakkını ihlal edebileceğini kabul etmiştir.⁷⁷ Kiribati vatandaşı olan başvurucu, Kiribati’deki durum MSHS’nin 6’ncı maddesini ihlal etmek için İHK tarafından belirlenen yüksek eşiği aşmadığından, bu başvurusunda sonuç elde edememesine rağmen, ilgili karar İHK’nın iklim değişikliği ile MSHS kapsamında korunan haklar arasındaki ilişki hakkındaki görüşlerinin ilerleme gösterdiğinin bir başka örneğini teşkil etmektedir. Bu kapsamda iklim değişikliği küçük ada devletlerinin varlığını tehlikeye sokmaya devam ettiği sürece, devletlerin gelecekte artacağı tahmin edilen iltica taleplerini değerlendirirken iklim değişikliğinin etkilerini gözetmesi gerektiği kabul edilmektedir.

2. Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi

İklim değişikliğinin etkileriyle ilgilenen ikinci bir sözleşme organı Kadınlara Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (“CEDAW”) ile uyumluluğun denetiminden sorumlu olan Kadınlara Yönelik Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi’dir. Yakın zamanda yayımlanan “İklim Değişikliği Bağlamında Afet Riskini Azaltmanın

73 See UN HRC, Concluding Observations on the Initial Report of Cabo Verde, 7 November 2019, UN Doc CCPR/C/CPV/CO/1/Add.1, paras. 17-18 https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/CPV/CCPR_C_CPV_CO_1_Add-1_38627_E.pdf. Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

74 Ibid para. 17.

75 Ibid para. 18.

76 UN Human Rights Committee, Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication, 22 September 2022, UN Doc CCPR/C/135/D/3624/2019, para. 8.12-13.

77 *Teitiota v. New Zealand*, 23 September 2020, UN Doc CCPR/C/127/D/2728/2016 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolNo=CCPR%2fC%2f127%2fD%2f2728%2f2016&Lang=en. Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

Cinsiyetle İlgili Boyutları Hakkında 37 sayılı Genel Tavsiye⁷⁸ metninde, CEDAW Komitesi iklim değişikliğinin kadınlar için erkeklere göre daha büyük risk ve yükümlülük anlamına geldiğini ileri sürmüş⁷⁹ ve iklim değişikliğinin kadınlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için taraf devletlere CEDAW kapsamındaki olumlu yükümlülüklerini yerine getirmek üzere çeşitli tedbirler alma tavsiyesinde bulunmuştur.⁸⁰

3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Komitesi

İklim değişikliğinin etkilerinin gelecekte daha şiddetli olacağı beklentisi dikkate alındığında bu alandaki risklerin özellikle gelecek kuşakların insan hakları açısından daha da ciddi bir tehdit yarattığı aşikardır. Bu çerçevede BM Çocuk Hakları Komitesi'nin meseleye yaklaşımına da değinmek gerekmektedir. BM Çocuk Hakları Komitesi 11 Ekim 2021 tarihinde, on altı çocuk başvuru tarafından Çocuk Hakları Sözleşmesinin Başvuru Usulüne İlişkin İhtiyari Protokolü kapsamında beş ülke (Arjantin, Brezilya, Fransa, Almanya ve Türkiye) aleyhinde yapılan başvurular hakkında kararını yayımlamıştır.⁸¹ Komite'nin kararı, ilk defa bir uluslararası insan hakları organı tarafından Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'ye taraf bir devletin hem kendi ülkesi dahilinde hem de haricinde çocukların hakları üzerinde karbon salımının olumsuz etkilerinden sorumlu tutulabileceğini belirttiği için büyük önem arz etmektedir. Komite, en nihayetinde iç hukuk yolları tüketilmediği için bu başvuruyu kabul edilebilir bulmasa dahi, kararda “*salım yapan devletler, kendi ülkesinden kaynaklanan emisyonun çocukların hakları üzerindeki olumsuz etkilerinden, ilgili çocuklar yurtdışında yerleşik olsalar dahi sorumludurlar. İklim değişikliğinin nedenlerinin kolektif oluşu, bir devletin sorumluluğunu ortadan kaldırmamaktadır.*” tespitine yer verilmiştir.⁸² Komite'nin kararı, devletleri karbon salımının olumsuz etkilerini ele almaması sebebiyle sorumlu tutmasının yanı sıra bu yükümlülüklerin sınır aşan şekilde uygulaması esasını da benimsemesi sebebiyle olumlu bir adım olarak değerlendirilebilir.⁸³

78 CEDAW Committee, “General Recommendation No. 37 on Gender-Related Dimensions of Disaster Risk Reduction in the Context of Climate Change”, 7 February 2018, UN Doc CEDAW/C/GC/37.

79 Ibid para. 2.

80 Ibid paras. 31, 36, 38, 40, 42, 46, 51, 54, 57, 60, 64, 68, 72, 78 and 81.

81 Karara takip eden linkten erişilebilir: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=1351&Lang=en. Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

82 Ibid.

83 Aoife Nolan, ‘Children’s Rights and Climate Change at the UN Committee on the Rights of the Child: Pragmatism and Principle in *Sacchi v. Argentina*’ *EJIL:Talk!* (20 October 2021) <<https://www.ejiltalk.org/childrens-rights-and-climate-change-at-the-un-committee-on-the-rights-of-the-child-pragmatism-and-principle-in-sacchi-v-argentina/>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

B. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi

İklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki etkisine ilişkin BM sistemi içerisindeki gelişmeler incelenirken göz önüne alınması gereken bir diğer kurum ise şüphesiz BM İnsan Hakları Konseyi'dir. BM İnsan Hakları Konseyi 8 Ekim 2021 tarihinde 48/13 sayılı Karar ile temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir bir çevreye sahip olmak evrensel bir insan hakkı olarak tanımıştır.⁸⁴ Aynı tarihte İnsan Hakları Konseyi, İklim Değişikliği Bağlamında İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Özel Raportörü görevini tesis eden 48/14 sayılı Kararı da kabul etmiştir.⁸⁵

Komite, BM üyesi devletleri temiz, sağlıklı ve sürdürülebilir çevre hakkının korunmasında işbirliği yapmaya çağırıştır. 48/13 sayılı Karar bağlayıcı olmasa dahi çevresel krizleri ve iklim değişikliğini daha koordine bir şekilde ele alma çabalarını destekleyecek güçlü siyasi taahhütler içermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Kararın kabul edilmesi, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının, BM Genel Kurul kararı ya da Avrupa Konseyi dahil olmak üzere bölgesel düzeyde bir karar ile, yasal olarak bağlayıcı bir şekilde tanınması amacıyla yapılan çalışmaların artırılması için önemli bir yöntem olarak görülmektedir.⁸⁶

Karar iklim değişikliği başta olmak üzere çevreyi tehdit eden sorunlarla mücadelede devlet ve şirketlerin gerekli ve yeterli önlemleri almalarını sağlamada da bir araç olarak kullanılabilir. Bu doğrultuda, BM İnsan Hakları ve Çevre Raportörü de sera gazı salımının azaltılması ile iklim değişikliğinin sonuçlarına uyum çerçevesinde gerçekleştirilen düzenlemeleri değerlendirip en iyi uygulamaları tespit ederek, iklim değişikliğinin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileriyle nasıl mücadele edilmesi gerektiği yönündeki politika yapım süreçlerini etkileyebilecektir. Ayrıca, hukukun sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını açıkça tanımadığı devletlerde bile iklim değişikliği ile ilgili başvuru sayılarında ulusal düzeyde bir artış eğilimi bulunmaktadır. Başvurucular, bu devletlerdeki yerel mahkemeler nezdinde genellikle argümanlarını desteklemek için bağlayıcı niteliği olmayan uluslararası hukuk araçlarına atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla, 48/13 sayılı Karar büyük olasılıkla bu tür davalarda başvurularda yardımcı olacaktır.⁸⁷

84 Resolution 48/13, 18 October 2021, UN Doc. A/HRC/Res/48/13 <https://undocs.org/A/HRC/RES/48/13>. Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

85 Resolution 48/14, 5 October 2021, UN Doc. A/HRC/48/L.23/Rev.1 <https://undocs.org/a/hrc/48/l.23/rev.1>. Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

86 Annalisa Savaresi, 'The UN HRC Recognizes the Right to a Healthy Environment and Appoints a New Special Rapporteur on Human Rights and Climate Change. What Does It All Mean?' *EJIL: Talk!* (12 October 2021) <<https://www.ejiltalk.org/the-un-hrc-recognizes-the-right-to-a-healthy-environment-and-appoints-a-new-special-rapporteur-on-human-rights-and-climate-change-what-does-it-all-mean/>> Erişim Tarihi 26 Nisan 2022.

87 Ibid.

Sonuç

İnsan haklarının her geçen gün genişleyen kapsamı ile hak ve özgürlüklerin korunmasına gösterilen hassasiyetteki artışın iklim değişikliğiyle mücadeleyi de etkilediği söylenebilir. İklim değişikliğinin etkilerinin günlük hayatta doğrudan hissedildiği şu dönemde bu ilişkinin daha yoğun bir şekilde gözlemlenmesi şaşırtıcı değildir. Şayet bu olumsuz sonuçların en aza indirgenmesine yönelik yeterli özveri gösterilmezse bugün yeterince yakın bir tehlike yaratıp yaratmadığı tartışılan meseleler, yarın insan haklarının güvence altına alınmasındaki büyük engeller olarak karşımıza çıkabilir.

BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri iklim değişikliğinin insan hakları için ciddi bir tehdit oluşturduğunu iddia etmekte haklı bulunmaktadır. İklim değişikliğinin olumsuz sonuçları hem yaşamları hem de geçim kaynaklarını etkilemekte ve bu etkilerin azaltılması için hem ulusal hem de uluslararası çalışmalar gerekmektedir. Bu çalışmada belirtildiği üzere, insan hakları hukuku, iklim değişikliğinin etkilerini ele almada önemli bir role sahip olabilir. BM sistemindeki son gelişmeler ve Mahkeme nezdinde beklemede olan başvurular, insan hakları hukukunun gelecekte iklim değişikliğini ele almak için aktivistler tarafından giderek daha fazla kullanılan bir araç haline gelmeye hazır olduğunu ve kuşkusuz bu alanda başka gelişmelerin yaşanacağını da göstermektedir.

Zira AİHS her ne kadar insan haklarının etkin korunmasında önemli bir yer tutsa da gerçekçi çıkarımlarda bulunabilmek için AİHM'nin her soruna çözüm yaratabilecek sihirli bir araç olmadığını unutmamak gerekir. Buna rağmen AİHM ve BM nezdinde yürütülen çalışmalar çözümün bir parçası olması açısından ümit vericidir. Önümüzdeki dönem, bu alandaki yargı kararlarının artması ve yürürlüğe konan projelerin çıktılarının gözlemlenebilir olması sebebiyle daha detaylı incelemeler yapılmasına olanak sağlayabilecek; şüphesiz bu durum sadece iklim değişikliğiyle mücadeleye değil aynı zamanda insan hakları uygulamasına da önemli katkı sağlayacaktır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Benoit M. ‘Climate Change Mitigation as an Obligations under Human Rights Treaties?’ (2021) 115(3) *American Journal of International Law* 409-451.
- Benoit M. *The International Law on Climate Change* (Cambridge University Press 2018).
- Caney S. ‘Climate Change, Human Rights, and Moral Thresholds’ in Stephen M. Gardiner, Simon Caney, Dale Jamieson ve Henry Shue (edr) *Climate Ethics: Essential Readings* (Cambridge University Press 2010) 163-177.
- Humphreys S. ‘Introduction: Human Rights and Climate Change’ in Stephen Humphreys, (ed), *Human Rights and Climate Change* (Cambridge University Press, 2009) 1-35.
- Feria-Tinta M. ‘Climate Change Litigation in the European Court of Human Rights: Causation, Imminence and Other Key Underlying Notions’ (2021) 1(3) *Europe des Droits et Libertés* 52-71 <<https://www.europedeslibertes.eu/article/climate-change-litigation-in-the-european-court-of-human-rights-causation-imminence-and-other-key-underlying-notions/>> Erişim Tarihi 21 Nisan 2022.
- IPCC ‘Summary for Policymakers’ iç MassonDelmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yeleği, R. Yu, and B. Zhou (edr) *Climate Change 2021: The Physical Science Basis* (Working Group I Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change 2021).
- Koivurova T, Duyck S, Heinamaki L. ‘Climate Change and Human Rights in Erkki J. Hollo, Kati Kulovesi, Michael Mehling (eds) *Climate Change and the Law* (Springer, 2013) 287-328.
- Kotze LJ, ‘Human rights and the environment in the Anthropocene’ (2014) 1 (3) *The Anthropocene Review* 252-275.
- Krampe F ‘Russia’s ‘nyet’ does not mean climate security is off the Security Council agenda’ Stockholm International Peace Research Institute <<https://www.sipri.org/commentary/expert-comment/2021/russias-nyet-does-not-mean-climate-security-security-council-agenda>> Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.
- Nolan A. ‘Children’s Rights and Climate Change at the UN Committee on the Rights of the Child: Pragmatism and Principle in *Sacchi v. Argentina*’ 20 Ekim 2021, *EJIL:Talk!* <<https://www.ejiltalk.org/childrens-rights-and-climate-change-at-the-un-committee-on-the-rights-of-the-child-pragmatism-and-principle-in-sacchi-v-argentina/>> Erişim Tarihi 21 Nisan 2022.
- Pedersen OW. ‘The European Convention of Human Rights and Climate Change – Finally!’ 22 Eylül 2020, *EjilTalk* <<https://www.ejiltalk.org/the-european-convention-of-human-rights-and-climate-change-finally/>> Erişim Tarihi 21 Nisan 2022.
- Peel J. ve Osofsky HM. ‘A Rights Turn in Climate Change Litigation?’ (2018) 7(1) *Transnational Environmental Law* 37-67.
- Rajamani L. ve Werksman JD. ‘Climate Change’ iç Lavanya Rajamani ve Jacqueline Peel (edr) *The Oxford Handbook of International Environmental Law* (Oxford University Press 2021) 492-512.
- Roschmann C, ‘Climate Change and Human Rights’ in Oliver C. Ruppel, Christian Roschmann, Katharina Ruppel-Schlichting (eds), *Climate Change: International Law and Global Governance: Volume I: Legal Responses and Global Responsibility* (Nomos Verlagsgesellschaft mbH 2013) 203-242.
- Sandvig J, Dawson P. ve Tjelmeland M ‘Can the ECHR Encompass the Transnational and Intertemporal Dimensions of Climate Harm?’ (23 Haziran 2021) *EJIL:Talk!* <<https://www.ejiltalk.org/can-the-echr-encompass-the-transnational-and-intertemporal-dimensions-of-climate-harm/>> Erişim Tarihi 21 Nisan 2022.
- Savaresi A. ‘The UN HRC Recognizes the Right to a Healthy Environment and Appoints a New Special Rapporteur on Human Rights and Climate Change. What Does it All Mean?’ 12 Ekim 2021, *EJILTalk* <<https://www.ejiltalk.org/the-un-hrc-recognizes-the-right-to-a-healthy-environment-and-appoints-a-new-special-rapporteur-on-human-rights-and-climate-change-what-does-it-all-mean/>> Erişim Tarihi 21 Nisan 2022.

Narula S. 'Human Rights and Climate Change' in Karl S. Coplan, Shelby D. Green et al (eds), *Climate Change Law: An Introduction* (Edward Elgar Publishing, 2021) 135-170.

Quirico O, Bröhmer J and Szabo M. 'States, Climate Change and Tripartite Human Rights: The Missing Link' in Ottavio Quirico and Mouloud Boumghar (eds) *Climate Change and Human Rights: An International and Comparative Law Perspective* (Routledge, 2016) 7-38.

The Office of the High Commissioner for Human Rights, *Understanding Human Rights and Climate Change* (Submission to the 21st Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change 2015).

Vincent Bellinkx et al, 'Addressing Climate Change through International Human Rights Law: From (Extra) Territoriality to Common Concern of Humankind' (2021) 10 *Transnational Environmental Law* 1-25.

Uluslararası Antlaşmalar, Karar ve Açıklamalar / Treaties, Resolutions and Statements

'Climate crisis is greatest ever threat to human rights, UN warns', *The Guardian* (10 September 2019) <https://news.un.org/en/story/2021/10/1104352>.

CEDAW Committee, "General Recommendation No. 37 on Gender-Related Dimensions of Disaster Risk Reduction in the Context of Climate Change", 7 February 2018, UN Doc CEDAW/C/GC/37.

The decision may be accessed here: https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/SessionDetails1.aspx?SessionID=1351&Lang=en.

Drafting and Additional Protocol to the European Convention on Human Rights Concerning the Right to a Healthy Environment, Reply to Recommendation, Doc 12298, 19 June 2010, s. 2, para. 9, <https://pace.coe.int/pdf/c5fad497c76ebe5bdd3077f831b0d2cf42c375a5367f3fe5c98e085c077326d/doc.%2012298.pdf>, erişim tarihi: 17/12/2021.

ECHR, 'Environment and the European Convention on Human Rights', Factsheet, July 2021.

"Final Declaration by the Georgian Presidency of the Committee of Ministers: Environmental Protection and Human Rights, High-Level Conference organised under the aegis of the Georgian Presidency of the Committee of Ministers", 27 February 2020 <https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/final-declaration-by-the-presidency-of-the-committee-of-ministers>.

Joint Declaration on Human Rights and the Environment by the Outgoing and Incoming Presidencies of the Committee of Ministers (adopted 15 May 2020) https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016809e59f9.

Objet de l'affaire - Cláudia DUARTE AGOSTINHO et autres contre le Portugal et 32 autres États introduite le 7 septembre 2020, Requête no 39371/20.

Objet de l'affaire et questions - Verein Klimasenioren Schweiz et autres contre la Suisse introduite le 26 Novembre 2020 communiquée le 17 mars 2021, 6 Avril 2021

Recommendation 1613 (adopted 2003) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10403&lang=EN>

Recommendation 1885 (adopted 30 September 2009) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>.

Resolution 2396 (adopted 29 September 2021) <https://pace.coe.int/pdf/a1a2a7f0cde9d4423de566e20335704d29cf4be34aa45a8c38616ecd18fa80c0/resolution%202396.pdf>.

Recommendation 1613 (adopted 2003) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10403&lang=EN>; Recommendation 1885 (adopted 30 September 2009) <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17777&lang=en>.

- “Reply from the Committee of Ministers adopted at the 869th meeting of the Ministers’ Deputies (21 January 2004)”, Doc no. 10041 (24 January 2004) para. 4 <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref-ViewHTML.asp?FileID=10403&lang=EN>.
- Resolution 2307 (adopted 3 October 2019) para. 5.4 <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-EN.asp?fileid=28239&lang=en>.
- Resolution 48/13, 18 October 2021, UN Doc. A/HRC/Res/48/13 <https://undocs.org/A/HRC/RES/48/13>.
- Resolution 48/14, 5 October 2021, UN Doc. A/HRC/48/L.23/Rev.1 <https://undocs.org/a/hrc/48/l.23/rev.1>.
- Teitiota v. New Zealand*, 23 September 2020, UN Doc CCPR/C/127/D/2728/2016 https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2f127%2fd%2f2728%2f2016&Lang=en.
- UN Commission on Human Rights, *Convention on the Rights of the Child*, 7 March 1990, E/CN.4/RES/1990/74.
- United Nations Convention to Combat Desertification, Great Green Wall Initiative, <https://www.unccd.int/actions/great-green-wall-initiative> Erişim Tarihi: 17.12.2021.
- UNFCCC, <https://unfccc.int/process/parties-non-party-stakeholders/parties-convention-and-observer-states> Erişim Tarihi 17.12.2021.
- UN HRC, Concluding Observations on the Initial Report of Cabo Verde, 7 November 2019, UN Doc CCPR/C/CPV/CO/1/Add.1, paras. 17-18 https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/CPV/CCPR_C_CPV_CO_1_Add-1_38627_E.pdf.
- UN Human Rights Committee, General Comment No. 36, 3 September 2019, UN Doc CCPR/C/GC/36 <http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=6QkG1d%2fPPRiCAqhKb7yhsrdB0H115979OVGGb%2bWPAxhNI9e0rX3cJmWwe%2fGBLmVrGmT01On6KBQgqmxPNlJrLLdefuuQjN19BgOr%2fS93rKPWbCbgoJ4dRgDoh%2fXgwn>.
- UN Human Rights Committee, Views adopted by the Committee under article 5 (4) of the Optional Protocol, concerning communication, 22 September 2022, UN Doc CCPR/C/135/D/3624/2019.
- United Nations General Assembly, The human right to a clean, healthy and sustainable environment, A/HRC/RES/48/13
- UN General Assembly, *Protection of global climate for present and future generations of humankind : resolution / adopted by the General Assembly*, 18 February 2014, A/RES/68/212;
- UN General Assembly, *Protection of global climate for present and future generations of humankind : resolution / adopted by the General Assembly*, 12 March 2013, A/RES/67/210.
- United Nations, Security Council Fails to Adopt Resolution Integrating Climate-Related Security Risk into Conflict-Prevention Strategies, Meeting Coverage, <https://www.un.org/press/en/2021/sc14732.doc.htm> Erişim Tarihi: 17.12.2021.

Mahkeme Kararları / Court Decisions

- Al Skeini and Others v. United Kingdom* (no. 55721/07, 7 July 2011).
- Athanassoglou and Others v. Switzerland* App no. 27644/95 (ECtHR, 6 April 2000).
- Budayeva and Others v. Russia* App nos. 15339/02, 21166/02, 11673/02, 15343/02 (ECtHR, 20 March 2008).
- Cordella v. Italy* ([GC], no. 54414/13, 24 January 2019)
- Cyprus v Turkey* App no 25781/94 (ECtHR, 10 May 2021).
- Demir and Baykara v Turkey* App no. 34503/97 (ECtHR, 12 November 2008).
- Fadeyeva v Russia* App no 55723/00 (ECtHR, 9 June 2005).
- Hatton and Others v the United Kingdom* App no 36022/97 (ECtHR, 8 July 2003).
- Kolyadenko and Others v. Russia* App nos 17243/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05, 35673/05 (ECtHR, 28 February 2012).

L.C.B v. the United Kingdom App no 14/1997/798/1001 (ECtHR, 9 June 1998).

Loizidou v. Turkey (no. 15318/89, 23 March 1995)

Osman v. the United Kingdom App no 87/1997/871/1083 (ECtHR, 28 October 1998).

Öneryıldız v. Turkey App no 48939/99 (ECtHR 30 November 2004).

R (on the application of Friends of the Earth Ltd and others v Heathrow Airport Ltd) (2020) UKSC 2020/0042.

State of the Netherlands v Urgenda Foundation (2019) Supreme Court of the Netherlands, Civil Division
ECLI:NL:HR:2019:2007 <<https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf>> Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021.

Streletz, Kessler and Krenz v Germany App nos 34044/96, 355532/97, 44801/98 (ECtHR 22 March 2001).

Taşkın and Others v Turkey App no 46117/99 (ECtHR, 10 November 2004).

Tyrrer v United Kingdom App no 5856/72 (ECtHR, 25 April 1978).